

Анастасія Покровська,
докторка філософії, асистентка
кафедри цивільного, господарського і
фінансового права Полтавського
юридичного інституту Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-0760>

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЗІ ЗВОРОТНИМ ВИКУПОМ ЯК СПОСОБУ САМОЗАХИСТУ

У статті проаналізовано можливість договору купівлі-продажу зі зворотним викупом виступати ефективним способом самозахисту в договірних відносинах. Доведено, що договір репо (договір купівлі-продажу зі зворотним викупом), виступаючи видом забезпечення виконання зобов'язань, реалізується особою самостійно, без звернення до юрисдикційних органів у випадку невиконання чи неналежного виконання умов договору. Встановлено, що хоча традиційно предметом договору репо виступають цінні папери, проте існує обґрунтована можливість розширення сфери його застосування на інші об'єкти цивільних прав, включаючи рухоме та нерухоме майно. Особливу увагу в статті приділено дослідженню забезпечувальної природи договору купівлі-продажу зі зворотним викупом та його співвідношення з іншими видами забезпечення виконання зобов'язань. Розкрито механізм реалізації прав кредитора за договором репо в порядку самозахисту, який надає значні переваги порівняно з традиційними способами забезпечення виконання зобов'язань. Обґрунтовано відповідність дій кредитора при реалізації свого права на самозахист вимогам цивільного законодавства України, зокрема положенням статті 19 Цивільного кодексу України щодо способів самозахисту. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про ефективність договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту, що дозволяє кредитору оперативно задовольнити свої вимоги без необхідності звернення до судових чи інших компетентних органів. Визначено перспективи подальшого розвитку та вдосконалення правового регулювання договору репо як інструменту захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Ключові слова: самозахист у договірних відносинах, захист цивільних прав, договірні відносини, види забезпечення виконання зобов'язання, договір репо, договір купівлі-продажу зі зворотним викупом, цивільно-правовий договір.

Pokrovska A.

The Legal Nature of a repurchase agreement as a method of Self-help

The article analyzes the possibility of a repurchase agreement serving as an effective means of self-help in contractual relations. It has been proven that a repo agreement (repurchase agreement), acting as a type of security for the fulfillment of obligations, is implemented by a person independently, without recourse to jurisdictional authorities in case of non-performance or improper performance of contract terms. The legal nature of the repo agreement and its features as an instrument for securing the fulfillment of obligations have been studied. It has been established that although securities traditionally serve as the subject of a repo agreement, there is a justified possibility of expanding its scope to other objects of civil rights, including movable and immovable property. The regulatory framework of repo operations in Ukrainian legislation has been analyzed, particularly the provisions of the Tax Code of Ukraine and regulations of the National Bank of Ukraine. Special attention has been paid to studying the security nature of the repurchase agreement and its relationship with other types of security for the fulfillment of obligations. The mechanism for implementing creditor rights under a repo agreement through self-help has been revealed, which provides significant advantages compared to traditional methods of securing obligations. The compliance of creditor actions in exercising their right to self-help with the requirements of Ukrainian civil legislation has been substantiated, particularly with the provisions of Article 19 of the Civil Code of Ukraine regarding methods of self-help. Based on the conducted research, a conclusion has been made about the effectiveness of the repurchase agreement as a method of self-help, allowing creditors to promptly satisfy their claims without the need to appeal to judicial or other competent authorities. The prospects for further development and improvement of legal regulation of repo agreements as an instrument for protecting the rights of civil legal relations participants have been determined.

Keywords: *self-help in contractual relations, protection of civil rights, contractual relations, types of security for fulfillment of obligations, repo agreement, repurchase agreement, civil law contract.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку правової обізнаності суспільства та потреби у вдосконаленні цивільного законодавства України особливої актуальності набуває дослідження правової природи договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту. Цей договірний механізм може стати ефективним інструментом захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, проте його правова природа та особливості застосування як способу самозахисту залишаються недослідженими в українській цивілістичній науці. Саме тому існує потреба в проведенні комплексного теоретичного осмислення цього договірної інструменту та розробці практичних рекомендацій щодо його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти договору купівлі-продажу зі зворотним викупом досліджували такі науковці, як Р. А. Майданик [1], С. М. Бервено [2], О. С. Красільнікова [3], О. О. Грін [4], Т. М. Ямненко [5], які розглядали загальні питання про договір репо як договір купівлі-продажу зі зворотним викупом. Своєю чергою окремі питання самозахисту цивільних прав висвітлювали у своїх працях І. Й. Пучковська [6], О. О. Кот [7], Р. В. Гринько [8], В. Л. Яроцький [9], Т. В. Боднар [10] та ін. Однак комплексного дослідження договору купівлі-продажу зі зворотним викупом саме як способу самозахисту в українській правовій науці не проводилось.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз правової природи договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту, визначення його особливостей та місця в системі цивільно-правових договорів, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання відносин, що виникають при укладенні та виконанні такого договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договір репо або ж договір купівлі-продажу зі зворотним викупом характеризується доволі цікавою конструкцією його побудови. Так, його суть полягає у тому, що одна особа купує за готівку певну кількість цінних паперів і одночасно продає ці самі папери тій самій особі за підвищеною ціною на строк, звичайно нетривалий. Відповідно різниця в ціні становить винагороду за користування чужим капіталом [1, с. 445].

Законодавець у низці нормативно-правових актів вживає термін «операція репо», що по суті й закладає зміст досліджуваного договору. Наприклад, відповідно до підп. 14.1.167 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України операцією репо визнається операція купівлі (продажу) цінних паперів із зобов'язанням зворотного їх продажу (купівлі) через визначений строк за заздалегідь обумовленою ціною, що здійснюється на основі єдиного договору репо. До того ж строк між датами виконання першої та другої частин операції репо (строк репо) не може перевищувати одного року [11]. Сам зміст двох частин договору репо розкривається у Постанові Правління НБУ № 615 «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» від 17.09.2015 р., де «операція прямого репо» розуміється як операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку (*перша частина операції репо*) з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів (*друга частина операції репо*) за обумовленою ціною на обумовлену дату [12].

Водночас, незважаючи на те, що договір репо традиційно стосується високоліквідних цінних паперів, у науковій літературі висловлюються непоодинокі думки щодо можливості й інших об'єктів цивільних прав виступати предметом цього договору. Так, С. М. Бервено та Р. А. Майданик дотримуються підходу щодо можливості укладення договорів продажу із правом зворотного викупу переданого майна за попередньо обумовленою ціною і в попередньо обумовлений строк [13, с. 374].

Варто погодитись з таким підходом, адже це означатиме, що договори репо або ж *repurchase agreement (RP)* чи *sales and repurchase operation (REPO)* як договори про купівлю-продаж зі зворотним викупом можуть слугувати ефективним речовим видом забезпечення виконання зобов'язання. Відповідно, визначальною характеристикою такого договору є не обмеження його предмета цінними паперами, а наявність механізму купівлі-продажу з подальшим викупом. Враховуючи цю особливість, логічно розширити сферу застосування договорів репо за межі цінних паперів, включаючи інші види активів, такі як рухоме та нерухоме майно. При цьому, іменування такого договору не грає ролі, суть закладається в механізмі його реалізації.

Саме забезпечувальна природа договору купівлі-продажу зі зворотним викупом дає можливість поглянути на нього як на можливий спосіб самозахисту в договірних відносинах.

Під самозахистом у договірних відносинах слід розуміти неюрисдикційну форму захисту прав, що полягає у застосуванні уповноваженою особою (кредитором) дій юридичного та фактичного характеру – способів захисту прав та законних інтересів, передбачених договором або законом, які застосовуються кредитором самостійно, незалежно від можливості звернення до компетентних органів за захистом своїх прав [14, с. 102].

Можливість віднесення видів забезпечення виконання зобов'язань до способів захисту прав підтримується науковою спільнотою. Так, на їх час встановлення види забезпечення виконання зобов'язання проявляють свій охоронний та стимулюючий характер, але ж ніяк не виступають способами захисту права. Отримати виконання порушеного зобов'язання за рахунок застосування видів забезпечення виконання зобов'язання кредитор може лише з моменту безпосереднього порушення його прав. Саме в цей момент види забезпечення виконання зобов'язань набувають характеру правових способів захисту права. До настання таких обставин види забезпечення виконання зобов'язання є способами самоохорони прав за договором, адже зазначаються в договорі передусім задля недопущення порушення його умов, стимулювання боржника до належної поведінки [15, с. 149–150]. Саме такий підхід до цього питання є виправданим з точки зору їх правової природи.

Оскільки види забезпечення виконання зобов'язань є способами захисту, то відповідно вони можуть реалізовуватися або за допомогою юрисдикційної форми захисту прав, або ж у порядку самозахисту.

Тому варто розглянути і можливість договору купівлі-продажу зі зворотним викупом реалізовуватися як спосіб захисту в порядку неюрисдикційної форми захисту прав.

Як справедливо зазначають Р. А. Майданик та С. М. Бервено, угоди продажу із зобов'язанням (правом) зворотного викупу в багатьох випадках дають кредитору набагато більше гарантій виконання його контрагентом своїх договірних зобов'язань, ніж інші види забезпечення (застава, неустойка, порука тощо). У випадку невиконання або неналежного виконання контрагентом умов договору кредитор звільнений від дотримання довготривалих процедур, необхідних при зверненні стягнення на заставлене майно, від «очікування своєї черги» при недостатці грошових коштів у боржника або його поручителя та інших умовностей, які багато в чому не відповідають інтересам потерпілої особи [13, с. 374]. Такі угоди мають низький ступінь ризику для кредитора (покупця за першою частиною репо). Найбільш суттєвий ризик полягає в тому, що продавець може не викупити, зокрема цінні папери на дату погашення. Коли це трапляється, покупець може продати належний йому за договором актив, щоб повернути сплачені кошти [16, с. 3].

Саме такий погляд на договір купівлі-продаж зі зворотним викупом дає змогу стверджувати, що як вид забезпечення виконання зобов'язання він реалізується особою самостійно, без звернення до юрисдикційних органів у випадку порушення прав покупця (за першою частиною договору). Це яскраво проявляється в момент реалізації забезпечення: у разі порушення зобов'язань першим продавцем (наприклад, несплати коштів для зворотного викупу), покупець може правомірно залишити майно собі або реалізувати його самостійно без відповідного судового рішення про це.

Такі дії кредитора за договором купівлі-продажу зі зворотним викупом (покупця за першою частиною договору) повністю відповідають вимогам ч. 2 ст. 19 ЦК України, що стосується способів самозахисту. Так, способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Дії кредитора відповідають цим вимогам, адже: наявне порушення права (несплата коштів); особа має право діяти самостійно без звернення до юрисдикційних органів; такі дії спрямовані на захист порушеного права; спосіб захисту передбачений самим договором.

Висновки. Таким чином, договір репо (договір купівлі-продажу зі зворотним викупом) є складним та багатофункціональним інструментом, який може ефективно використовуватися не лише на фінансовому ринку, але й в інших сферах цивільних правовідносин. Його забезпечувальна природа та можливість реалізації в порядку самозахисту роблять його привабливим інструментом для захисту прав кредиторів. В якості способу самозахисту договір купівлі-продажу зі зворотним викупом демонструє суттєві переваги перед іншими видами забезпечення виконання зобов'язань, оскільки не вимагає звернення до судових органів, дозволяє кредитору уникнути довготривалих процедур стягнення та має низький ступінь ризику для кредитора. Трансформація ж забезпечувального механізму цього договору в спосіб захисту відбувається в момент порушення зобов'язання, що дає змогу розглядати його як ефективний інструмент неюрисдикційної форми захисту прав у договірних відносинах.

Список використаних джерел

1. Аномалії у цивільному праві України : навч.-практ. посіб. за заг. ред. Р.А. Майданика. 2-ге вид., переробл. та доповн. / Київ : Юстиніан, 2010. 1008 с.
2. Бервено С. М. Проблеми договірної права України: моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
3. Красільнікова О. С. Угоди РЕПО як нетрадиційний спосіб забезпечення зобов'язань. *Акт. проблеми держави і права*. 2007. Вип. 34. С. 324–328.
4. Грін О. О. Договори в цивільному праві України : навч. посіб. : альб. схем. Ужгород : Вид-во ФОП Бреза А. Е., 2012. 219 с.
5. Ямненко Т. М., Онищенко М. В. Основні підходи до визначення поняття та правової природи договору репо. *Юрид. вісник*. 2017. № 2 (43). С. 158–162.
6. Пучковська І. Й. Реалізація кредитором прав за гарантією – спосіб самозахисту у договірних відносинах. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 51–55.
7. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : моногр. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
8. Гринько Р. В. Заходи оперативного впливу та способи самозахисту: порівняльно-правовий аналіз. *Наук. вісник міжнар. гуманіт. університету*. Серія: юриспруденція. 2014. № 92. С. 159–162.
9. Яроцький В. Л. Самозахист як правовий засіб захисту речових прав. *Вісник Нац. університету «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 1 (16). С. 160–170.
10. Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Універ. наук. записки*. 2007. № 2 (22). С. 113–118.
11. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 13.01.2025).
12. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи : Постанова Правління НБУ від 17.09.2015 № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text> (дата звернення: 13.01.2025).
13. Майданик Р. А., Бервено С. М. Договір репо (цивільно-правова природа та види. *Вісник Харків. нац. університету внутр. справ*. 2005. Вип. 30. С. 368–375.
14. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : дис. ... д-ра філософії. Харків, 2024.
15. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : моногр. Харків : ЕКУС, 2024. 232 с.
16. Frequently Asked Questions on Repo (Published by the International Capital Market Association (ICMA) in February 2013 and amended in January 2019). *International Capital Market Association (ICMA)*. 2019. URL: <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Repo/Repo-FAQs-January-2019.pdf> (дата звернення: 14.01.2025).

References

1. Maydanyk, R. A. (2010). *Anomalii u tsyvilnomu pravi Ukrainy: navch.-prakt. posib. 2-he vyd., pererobl. ta dop [Anomalies in Ukrainian Civil Law]*. Kyiv: Yustynian [in Ukrainian].
2. Berveno, S. M. (2006). *Problemy dohovirnoho prava Ukrainy: monohrafiia [Problems of Contract Law in Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Krasilnikova, O. S. (2007). Uhody REPO yak netradytsiyni sposib zabezpechennia zoboviazan [REPO Agreements as an Alternative Method of Securing Obligations]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual Problems of State and Law*, 34, 324-328 [in Ukrainian].
4. Grin, O. O. (2012). *Dohovory v tsyvilnomu pravi Ukrainy: Navchalnyi posibnyk: Alb. Skhem [Contracts in Civil Law of Ukraine]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo FOP Breza A.E. [in Ukrainian].
5. Yamnenko, T. M. & Onyshchenko, M. V. (2017). Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia ta pravovoi pryrody dohovoru repo [Basic Approaches to Defining the Concept and Legal Nature of Repo Agreement]. *Yurydychnyi visnyk –Law Herald*, 2 (43), 158-162 [in Ukrainian].
6. Puchkovska, I. Y. (2024). Realizatsiia kredytorom prav za harantiieiu – sposib samozakhystu u dohovirnykh vidnosynakh [enforcement of creditor's rights under guarantee – a method of self-defense in contractual relations]. *Juris Europensis Scientia*, 1, 51-55 [in Ukrainian].
7. Kot, O. O. (2017). *Zdiisnennia ta zakhyst subiektivnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky : monohrafiia [Implementation and Protection of Subjective Civil Rights: Problems of Theory and Judicial Practice]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

8. Grynko, R. V. (2014). Zakhody operatyvnoho vplyvu ta sposoby samozakhystu: porivnialno-pravovy analiz [Measures operational impact and how to self-defense: a comparative legal analysis]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – International Humanitarian University Herald. Philology*, 9-2, 159-162 [in Ukrainian].
9. Yarotskiy, V. L. (2014). Samozakhyst yak pravovy zasib zakhystu rechovykh prav [Self-defense as legal means of enforcement]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi*, 1 (16), 160-170 [in Ukrainian].
10. Bodnar, T. V. (2007). Deiaki problemy zakhystu tsyvilnykh prav u dohovirnykh zoboviazanniakh [Some Problems of Civil Rights Protection in Contractual Obligations]. *Universytetski naukovy zapysky – University Scientific Notes*, 2(22), 113–118 [in Ukrainian].
11. *Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]*. (2010, December 2). (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zastosuvannia Natsionalnym bankom Ukrainy standartnykh instrumentiv rehuliuвання likvidnosti bankivskoi systemy: Postanova Pravlinnia NBU [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On approval of the Regulation on the application of standard instruments for regulating the liquidity of the banking system by the National Bank of Ukraine»]*. (2015, September 17). (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text> [in Ukrainian].
13. Maydanyk, R. A. & Berveno, S. M. (2005). Dohovir repo (tsyvilno-pravova pryroda ta vydy [REPO Agreement (Civil Law Nature and Types)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 30, 368-375 [in Ukrainian].
14. Pokrovska, A. O. (2024). *Samozakhyst u dohovirnykh vidnosynakh [Self-help in contractual relations]*. Doctor's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
15. Pokrovska, A. O. (2024). *Samozakhyst u dohovirnykh vidnosynakh: monohrafiia [Self-help in contractual relations]*. Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].
16. *Frequently Asked Questions on Repo (Published by the International Capital Market Association (ICMA) in February 2013 and amended in January 2019)*. International Capital Market Association (ICMA), (2019). Retrieved from <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Repo/Repo-FAQs-January-2019.pdf> [in English].

Стаття надійшла 19.02.2025